

GRÓH GÁSPÁR

Újra nyitott tárna

Sárközy Péter: „Miért ne legyek tisztességes!”

GRÓH GÁSPÁR (1953) Budapest

A magyar irodalom Rómából sokszor jobban látszik, mint itthonról – írta Szörényi László. Hogy mennyire igaza volt, azt ezúttal az évtizedeken át Rómában tanító Sárközy Péter könyve bizonyítja. Sárközy professzor ifjú éveinek egyik döntő irodalmi élménye volt József Attila költészete, amit világcsoodának tart azóta is. Már diákkorában szembesülnie kellett a lehangoló ténnyel, a tankönyvek és a szakirodalom alapjaiban hamis képet festett a költőseni életművéről. Múltak az évek, és Rómából még élesebben látszott, hogy a kommunista mentalitás-politika szorgos szakmai támogatással mit tett egy már-már intellektuális karaktergyilkossággal fölért hazug József Attila-kép kialakítása érdekében. 1990 után már látszott az is, hogy ez az igyekezet milyen sikeres volt: a hamisítók ugyan lassanként távoztak vagy kikoptak az irodalomkép formálásból, de művük itt maradt, és bár egyre haloványabban, de még évtizedek elteltével is élnek az általuk gyártott hamis mítoszok. Sárközy a tudatos és koncepciózus hamisítás fénykorában készült tankönyveiben szembesült az osztályharc elméletének jegyében fogant művészet- és tudományellenes „szakmaisággal”, annak kétszeresen ható mérgével. Az egyik, az alapvető értékek kiiktatása, eltagadása, csorbítása (lásd például a Kosztolányi- és Babits-kép torzításait) viszonylag könnyen korrigálható, reintegrálni gyorsabban lehetett őket, mint a – mondjuk így – kisajátító hamisítás áldozatait. A nemzedékek gondolkodásába épített hamis képek korrekciója jóval hosszabb és komolyabb erőfeszítéseket igénylő folyamat, amire a már-már bolsevik típusú forradalmat előlegező Ady-kép és a pártkatona-szintig proletárköltővé mázolt József Attila hamis portréjának máig élő elképzelése a legjellemzőbb példa.

Sárközy Péternek Rómában több lehetősége nyílt arra, hogy a hazai, kötelezően ajánlott József Attila-képtől eltérő és a költő valóságos életútját, értékeit tükröző képet fogalmazhasson meg a 20. század költészetének világirodalmi nagyságáról. Ez az életmű egyike azoknak, amelyek fordításban is sokat megőriznek eredeti jelentésükből, sőt kontextusrendszerükből, úgy magyar, hogy más kultúrákban való bemutatása nem reménytelenül nehéz. Persze nem azzal az önlegitimációs hadóval, amit anno a magyar kommunista politika megátalkodottan ismételt. Meg kell azonban jegyezni, hogy a pártállam totális ideológiai diktatúrájának idején is szép számmal akadtak a költő igazi arcát bemutató írástudók, akik nem álltak be a sorba, és a háttérben a hivatalos állásponttól radikálisan különböző József Attila-kép formálódott, miközben generációk nőttek fel versein, amelyek épenséggel a költőt zászlajára tűző rendszerrel szemben olvasták műveit. Ez az „alternatív” kép azonban meglehetősen lassan szorította ki a hivatalos fősodor hamisításait.

Sárközy ezt nehezményezte e kötet első kiadásában (amelyhez képest a mostani alaposan kibővült). „A kilencvenes évek elején írt könyvem József Attila kései költészetét mutatta be a *Nagyon fáj* kötet alapján az *explication de text* módszerét követve, ám ehhez arra volt szükség, hogy lehánt-suk mindazt a hamisságot, illetve ostobaságot, mely József Attila személyét, életét és életművét befedte – mint a rárakódott guánó” – írja a mostani kiadás előszavában Sárközy, majd rezignáltan megjegyzi: „a »legendaosztlatás« céljával írt kötetre a »hivatásos« József Attila-kutatás egyszerűen nem reagált”. Ám ahogyan az más tudományokban is gyakorta előfordul, az új elméletek nem úgy győznek, hogy a téveszmék bajnokai visszavonják tanait, hanem úgy, hogy a későbbiekben csak a valóságot pontosabban feltáró modell hirdetői maradnak a porondon, míg az avult elméletek híveit a tudomány evolúciója kiselejtezi.

Ilyen értelemben Sárközy könyve nemcsak József Attilát illetően tanulságos, hanem tudomány- illetve áltudomány-történeti szempontból is, mert könyvéből azt is megtudhatjuk, mit tanítottak a hazugságok propagátorai, mivel kellett vitába szállnia negyedszázaddal ezelőtt. Sárközy számára tanulmányainak megírása nem csupán szakmai, hanem lelkiismereti kérdés is volt, jól érzékelhető, hogy becsületbeli ügynek tekintette a fellépést az önmagukat túlélő legendagyártókkal vagy legalább a legendákkal szemben. Utóbbiak amúgy valójában nem is legendák, hanem ideológiai és

pártpolitikai okokból gyártott, a kultúrpolitika erőszakos eszközeivel terjesztett hazugságok, amelyek egyetlen célja a költőből olyan kommunistát formálni, aki a párt harcosaként szolgálta a világgórradalom ügyét. Itt kell megjegyezni, hogy a magam részéről nem értek egyet azzal, hogy Sárközy elfogadja ténynek József Attila *en bloc* kommunista voltát. Úgy vélem: kétségtelenül volt ő kommunista *is* (természetesen nem a lenini–sztálini értelemben), de nem *csak az*. Még nem volt kommunista szegedi egyetemista korában, Ady, Juhász Gyula és Szabó Dezső szellemi vonzaskörében, nem volt az a Bartha Miklós Társaságban, és akkor sem, amikor Bajcsy Zsilinszky lapjába, az Előőrsbe írt. És aligha volt kommunista utolsó korszakában sem, bár bizonyos idealizált értelemben talán még mindig szeretett volna az lenni. A párt moszkovita vonala által fasisztának bélyegezve, egyre többet tudva a sztálinizmus gyakorlatáról, mind végletesebben magára maradván, Kafkát olvasva, polgári radikális-szocialista környezetében sem gondolhatta magát kommunistának. (Alighanem sejtette, vagy akár tudta, hogy a verseiért kapott pénz olyan helyről érkezik amelyet nem kívánt vállalni. Másként miért írta volna, hogy „De énnekem / pénzt hoz fájdalmas énekem / s hozzám szegődik a gyalázat”?) Fenntartás nélkül, vegytisztán kommunista csak a halála után lett, mert ahogyan Szabó Dezsőtől tudjuk, a költő sírján dudva és barátok teremnek, és amikor a pártnak holtában szüksége lett rá mint nagy formátumú kommunista költőre, már nem tudott védekezni.

Az úgynevezett legendákra tehát a pártnak volt lelki és politikai szüksége. A hamis mítosz kialakítása az életrajz átformálásával, a kisgyermekkor képének árajzolásával kezdődött, írja Sárközy, akinek álláspontja szerint József Attila ugyan valóban nagyon szegény családból származott, de ez a történet sokkal összetettebb, mintsem gyerekkorát a proletársors nyomor-romantikájával lehessen leírni. Úgy látja, e kép kialakításában a költőnek is volt szerepe: a *Curriculum vitae* és a *Születésnapomra* szöveg szerint közvetlenül alkalmas erre (szakmai értelemben jóval kevésbé). Ráadásul József Attila sem maradt érintetlen attól a közkeletű költőképtől, amely szerint az igazi poéta éhségtől és ihlettől égő szemmel nyomorog, mert eszméiért és művészetéért élve nem alkuszik, ahogyan azt Petőfi oly szépen rögzítette a kutyák és a farkasok feleselő dalában. Az sem kétséges, hogy József Attila életében ott voltak azok a motívumok, amelyek kínálták magukat e sajátos igények kielégítéséhez. A családját odahagyó apa, a gyermekeiről áldozatosan gondoskodó anya küszködései, a háborús évek általános elszegényedése József Attila gyerekkorára is rányomta bélyegét. Amivel szemben az „élete szerencsés fordulatával élni tudó, kiemelkedő tehetség felfelé ívelő csillaga” képlet nagyon is beillt „a szeméten nőtt lilium” romantikától örökölt toposzába, ami a legújabb kor bulvárja számára is fölöttebb kedves maradt. Ahogyan hálás téma az is, ha az ifjú tehetség lelki egészségének megroppanása miatt szanatóriumba kerül, és végül öngyilkos lesz.

Sárközy idézi Németh László egy pikírt hangú levélrészletét, amely szerint József Attilából „nagy költőt a Szép Szó és a sín csinált”. A megfogalmazás azt bizonyítja, hogy nagy embereknek nagyok a tévedései is, de tudnunk kell, hogy Németh a későbbiekben revidálta a József Attila költészetéről alkotott negatív ítéletét. Abban viszont igaza volt, hogy a József Attila-kultusz alakulásában a költő öngyilkossága meghatározó szerepet kapott: kiváló alkalmat nyújtva a felelősök keresésére és a költőt elfogadni nem képes, tetszőlegesen megjelölhető okokból ellenséges külvilág megbélyegzésére.

Az ív töretlen: a gyermekkor nyomora, az egyetemről való (állítólagos) kitalálás, az elmaradt Baumgarten-díj, az otthonra találás a kommunista mozgalomban. E boltozat íve azonban csak akkor ilyen tökéletes, ha megfelelünk arról, hogy meghatározóan fontos építőkövek maradtak ki belőle – és nem itt ért véget. Így például szemet kellett hunyni afelett, hogy a kegyetlen népsanyargatással jellemzett rezsim országlása idején miként juthatott el egyáltalán egy nincstelen proletárgyerek az egyetemig? Különösen Párizsba? Hogyan tanult meg franciául a város peremén? Mi vihette arra, hogy röpiratban biztassa az ifjúságot, hogy induljon „ki a faluba”, népet tanulni a néptől? És miként érezhette magát úgy a költő, akire a párt vigyázott, hogy senkije sincs? (Hogy a meglepő módon az összes versek közül ki nem cenzúrázott verse „fasiszta kommunizmust” emlegető talányos kifejezésének értelmezésébe ne is bonyolódjunk...)

Nos, Sárközy a pártszerűen zavaros, ideológiai alapon konstruált életrajzi misztifikációt szembevisíti a *valós* életút *valós* tényeivel. A korai évekkal kapcsolatosan a következő következtetésre jut: „úgy látszik, hogy a gyerek különösebb megrázkódtatások nélkül viselte el a gyerekkori szegénységet és árvaságot”. (Bár ennek ellentmond, amire Szőke Györgyre hivatkozva utal, hogy a költő verseiben a „»gyermek« rímhívó szóra a legtöbbször a »vernek« felel”. Ami persze magyarázható a későbbi évek megpróbáltatásaival, a freudi elképzelések nyomán kívülálló és saját maga által végzett analízissel.)

Sárközy cáfolja az oly szépen felépített anya–gyermek kapcsolat könnyekig megható, de bizonyosan hamis képét is (amelyben a Mama nemcsak mint a szeretet ősképe jelenik meg, hanem a proletár anyatípus gorkiji mozgalmisággal értelmezhető mitikus alakjaként oldja a kékítőt az ég vizében).

Hasonló alapossággal vizsgálja meg a sokáig emblematikusnak feltüntetett Horger-ügyet, amihez semmi mást nem kell tenni, mint megnézni magukat a tényeket, és a történetet beilleszteni a kor egyetemi és társadalmi viszonyainak rendszerébe. (Amihez hadd idézzem a kiváló, barokk és sok más kevésbé naprakész témát kutató egykori debreceni professzor szavait, aki a szegedi egyetemen annak idején József Attila évfolyamtársa volt, és az őt ez ügyben időről időre emlékeiről faggató hallgatóinak végül rendre, az izgalomtól elfúló hangon és – nem József Attila ellenében – haragosan fölindulva kifejezetten racscolva ezzel fejezte be mondandóját: „De kéhem, éhtsék meg, hogy tehelt volt! Hát hogy lehetett volna középiskolai diákokat bízni há?”) De a könnyen hozzáférhető tények elismétlésén túl nincs más teendő a költőnek a Baumgarten-alapítvánnyal (beleértve az annak kurátorával, Babits Mihállyal) való viszonyát vizsgálva sem, amelyek ellenében még ma is közkeletű hiedelem, miszerint Babits sértett hiúsága volt az oka annak, hogy József Attila nem részesült Baumgarten-díjban. Ami csupán annyiban igaz – hogy a háromezer pengővel járó nagydíjat nem kapta meg. Kapott viszont egyszer háromszáz pengő segélyt, 1935-ben ezer pengő díjban részesítette (akárhogy számolom, az akkoriban pontosan megfelelt öthavi kétszáz fixnek, amellyel az akkori ember könnyen viccelt, és ennek alapján mai értékének nagyságrendjét valahol kétmillió forint fölött kell keresnünk).

Sárközy nemcsak kiváló filológus és érzékeny elemző, hanem kötelességét felelősen végző tanár is. Ezért nem éri be azzal, hogy néhány esetben jelzi a velejéig hamis legendárium képtelenségeit, hanem végig is veszi fejezeteit, József Attila barátairól, szerelmeiről, betegségéről, freudizmusáról, a kommunista párttal való kapcsolatáról. Vagyis mindarról, ami kellőképpen átideologizálva és célorientáltan alakítva a proletár utókorban József Attilának a „kommunista forradalmár költő” szerepkörébe illesztését szolgálta. Legendaosztatásának külön érdeme, hogy nemcsak gyakran félrerakott, elfelejtett és/vagy felejtésre ítélt emlékezéseket és adatokat idéz, hanem – döntően – magukra a művekre épít, amelyekben vannak politikai és világnézeti elkötelezettséget mutató, éppenséggel akár könnyen manipulálható sorok vagy versek is. Egy igazi költő szinte bármire képes, de verseiben sosem tud hazudni. Ez a korlát azonban nem akadályozta annak, hogy – értelmezői annál inkább képesek legyenek erre.

Amivel szemben verselemzéseiben Sárközy ugyanazt teszi, mint a más típusú legendaosztatásaiban: a szöveget, és csak a szöveget vizsgálva szabadítja ki József Attila költészetét a tudatos torzítások hálójából, kezdve azzal, hogy a mozgalmi érdekek jegyében kialakított József Attila-képpel szemben Sárközy számára a *Nagyon fáj* versei jelentik a költő életművének csúcspontját. Tehát azok a végső kérdéseket tárgyaló, minden képükben és sorukban egzisztenciális jelentőségű versek, amelyekről a legkevesebb azt mondani, hogy költőjüket világirodalmi jelentőségű nagysággá teszik. Az (irodalom)tudomány logika, de nemcsak az. Sárközy lírája, hogy személyes megszólítottasága okán kötetének két ciklusát, nagyobbik felét szenteli kedvenc József Attila-kötete verseinek. Előbb összefoglaló jelleggel tekinti át a *Nagyon fáj* verseinek keletkezéstörténetét, motívumrendszerét, beleértve József Attila Isten-kereső verseit, különös büntudatát, a sokban a freudizmus jegyében előhívott anyakép összetevőit, hogy aztán átfogó jelleggel, „mint összegzést” vizsgálja a *Kései siratót*. E versről azt írja, hogy az „a magyar költészet egyik legfélelmetesebb szépségű remeke. Ugyanakkor József Attila költészetében nemcsak egy a nagy versek közül, hanem fordulópont, összegzés, leszámolás.” Sárközy lehengerlő tudással, anyagismerettel és érzékenységgel készült elemzése hasonlóan összegzésnek mondhatók, de ezeket már nem lehet röviden összegezni. Talán csak annyiban, hogy az elemző csatlakozik ahhoz a Bori Imre (aki a költőt Camus szellemi rokonának tartotta) és főként Rába György által hangoztatott nézethez, amely szerint József Attila költészetének záró szakaszát a Franz Kafka írásaiban megmutatkozó életélmény, sajátos egzisztencialista életérzés és gondolkodás határozta meg, ha nem is annak filozófiai tanításait megismerve és vallva. (Ezzel összefüggésben akár az is eszünkbe juthat, hogy valahol Sartre is írt arról, hogy a maga egzisztencializmusát a marxizmuson belüli búvárkodásnak tekinti.) Sárközy a maga elemzésében a (freudizmus elméleti, a pszichoanalízisben gyakorlati alátámasztást kapó) bűn és büntudat kérdését és az ezeknek mintegy meghosszabbításaként megjelenő tudatos Isten-keresést tartja meghatározónak a költő kései verseiben. Így jön létre az a koordinárendszer, amelyben az ekkoriban született versek mindegyike magától értetődő természetességgel találja meg a helyét.

Talán mondani sem kell, hogy ez az elképzelés még csak nem is érintkezik a szocreál és a szemantizmus esztétikájának hatalmi eszközökkel is megerősített József Attila-képével. Sárközy a maga álláspontját a *Nagyon fáj*-t átfogóan elemző tanulmányai mellett egy nálunk kevésbé megszokott, a verselemzés és a kritikai kiadások jegyzetelési gyakorlatát ötvöző blokkban fejt ki és támasztja alá. A kötet verseihez írt kommentárok nemcsak kivételes műveltségét, hanem az életmű átfogó és mély ismeretét is bizonyítják. Az eddigiekből kitetszik, hogy amiként a *Kései siratót* a költő érett korszakát összegző versnek, úgy a kötetet az életmű összefoglalásának tekinti (ezt a meggyőződését jelzi, hogy a tanulmánykötetének címéül kölcsönzött sor is ebből a verseskötetből való), de az elegáns távolságtartással fogalmazott jegyzetekből is kiderül, mennyire személyes ügye József Attila költészete. Így aztán maga az elemző is összegzi a költőről és költészetéről alkotott képét, tudását. Megjegyzéseinek sajátos vonása, hogy nem törekszik teljes vagy végleges rendszer kidolgozására, szerkezetileg is nyitva hagyja azok rendszerét: így ad lehetőséget folytatásra, bővítésre, arra, hogy ki-ki a maga személyre szabott értelmezéseivel járulhasson hozzá a még teljesebb József Attila-kép kialakításához.

A kötetet záró tanulmányok visszakanyarodnak a recepció problémáihoz, kezdve azzal a megkerülhetetlen kérdéssel, hogy egy korszak hivatalosan (agyon)ünnepeelt költőjének valóban összes művei hozzáférhetetlenek voltak. Alapvetően azért, mert félték a teljes és igazi József Attilától: valahogy úgy, ahogyan Babits a *Petőfi koszorúiban* írt a kultikus Petőfi-tiszteletbe csomagolt elhallgatásokról, gondolatcsonkításokról, álszentségről, arról, hogy miként „békítik a simák alattomban lányduzzogássá haragvásait”. Másfelől a párt, amelyik valaha kiköpte, a későbbiekben lenyelni nem tudta József Attilát (meglehet, költészetéig el sem jutott), akinek öngyilkosságával kétszer is nagyot nyertek a kommunisták, először 1937 után, majd tíz évvel később, hiszen ha megéli, a későbbiekben elég nagy esélye nyílt volna arra, hogy kiváló társaságban, nem egy régi ismerős körében törje a követ Recskén.

Így azonban maradt a szégyenlős kisajátítás, elhallgatásokkal, hamisításokkal és az ezeket furcsán magába építő kultusszal, amelyek logikáját és gyakorlatát megkerülhetetlen írásokban tárja olvasói elé Sárközy, nemcsak a pártból kizárás („kifelejtés”), hanem a *Szabad ötletek jegyzéke* kiadástörténetének megírásával. (A hányatott sorsú szöveg körüli furcsaságok majdhogynem többet mutatnak meg a József Attila-recepció abszurd történetéből, mint amennyit maga a szöveg segít az életmű megértésében...)

Tanulmánykötetekre többnyire nem jellemző, hogy szakmai értékükön túl jól komponált szerkezetükre is érdemes odafigyelnünk. Sárközy e könyve azonban ilyen. Mondhatjuk keretes szerkezetűnek, ahogyan a *Nagyon fáj* verseit vizsgáló „főtémája” körül a József Attilát érintő egyéb kérdéseket (ilyen a 2001-ben írt összefoglalása, amelyben azt mutatja meg, hogyan élnek tovább az akkori tankönyvekben már megcáfolt, hamis mítoszok és egyszerű hazugságok) vagy az életmű sokszínűségét megvilágító további tanulmányokat (mint az, amelyben az istenkereső költőt állítja eléink) a szerző elhelyezi. Utóbbira figyelve azonban már nem is a „keretes szerkezet” megjelölésre gondolhatunk, hanem arra, hogy a szárnyasoltárok is ilyenek: ahogyan a főoltárra két oldalról ráhajló szárnyak kinyitva mintegy vizuális kommentárként egészítik ki a középpontba kerülő fő ábrázolást. Egyenrangú, önállóan is érvényes, mégis a főoltár üzenetének megerősítését szolgálják. Meglehet, profán hasonlat ez, de talán nem annyira, hogy sértő lenne: Sárközy ezzel a könyvével ilyesféle, tanulmányokból épített szárnyasoltárt állítva tiszteleg József Attila velünk élő emléke előtt. (Nap, 2018)

